

HALSZKA GÓRNY

Zagadki nazewnicze w praktyce leksykograficznej i eksperckiej lingwisty onomasty

Opracowania z zakresu leksykografii onomastycznej, w tym słownik „Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku” (2007–2013), oraz liczne konsultacje i ekspertyzy onomastyczne wykonywane przez pracowników Zakładu Onomastyki Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie wskazują na wiele problemów, których rozwiązanie jest niezbędne do ustalenia najbardziej prawdopodobnego pochodzenia rodzimych lub obcych nazw własnych. Różne zagadki kryją w sobie m.in. nazwiska o nieprzezroczystej strukturze, zwłaszcza dla tzw. przeciętnego odbiorcy. W wielu wypadkach brak odpowiedniego kontekstu historycznego powoduje, że wskazanie jednoznacznej genezy nazwy nie jest możliwe, a językoznawca może jedynie podać hipotezy motywacyjne, uwzględniając potencjalną wielomotywacyjność nazwy i wykorzystując dostępne mu narzędzia badawcze. Niezwykle ważna w pracy lingwisty onomasty jest orientacja zarówno w procesach językowych, jak i w procesach kreacji nazw własnych. Rozwiązanie niejednej zagadki onimicznej ułatwia wiedza z zakresu onomastyki historycznej, a także m.in. znajomość dawnej grafii i ortografii, niezbędna do właściwego lub przynajmniej najbardziej prawdopodobnego odczytania zapisu nazwy w źródłach historycznych¹. Korzystanie z leksykonów etymologicznych i gwarowych oraz ze słowników języka polskiego (np. Sstp, SXVI, SW, SG) pozwala natomiast dotrzeć do apelatywów o zatartej semantyce czy wyrazów gwarowych utrwalonych w nazwiskach. W wypadku nazw obcych lub zasymilowanych na gruncie polskim

¹ Z. Wanicowa (2009: 17–24) w jednym z rozdziałów swojej pracy, poświęconym rekonstrukcji staropolskiej osobowej nazwy własnej *Vacenga*, zwraca uwagę na wiele niebezpieczeństw błędnego odczytania wyrazu w tekstach średniowiecznych, a zatem pochodzących z okresu, w którym nie istniały ustabilizowane zasady ortograficzne. Lekcja zapisu wyrazu wpływa bowiem na dociekania etymologiczne. Badaczka proponuje odczytanie zapisu *vacenga* jako *wadzięga*, nie *wacięga*, i łączy ten wyraz z czasownikiem *wadzić* ‘przeszkadzać; spierać się, klócić’. Nazwa osobowa *Wadzięga* mogła oznaczać tego, kto przeszkadza lub kto często się spiera, wyklóca. Forma *Wadzięga* nie jest notowana współcześnie, poświadczona jest natomiast nazwisko *Wacięga*, które można łączyć z imieniem *Wacław* lub w którym przetrwał dawny zapis *vacenga*.

istotne są odwołania do języków występujących na terenie dawnej Rzeczypospolitej (np. litewskiego, białoruskiego, ukraińskiego, czeskiego, niemieckiego) i ich koegzystencji, jak również do obcych systemów nazewnictwa. Świadomość zachodzących interferencji językowych i etnicznych w momencie powstawania lub funkcjonowania nazwy sprzyja badaniu procesów substytucyjnych w historycznych antroponimach. W odszyfrowaniu struktury i genezy nazwiska konieczna może okazać się również znajomość łacińskiej gramatyki, słownictwa, nazewnictwa (zob. np. średniopolską formę nazwiska *Alenda* nawiązującą do łacińskiego cognomen *Alendus*, *Alenda* utworzonego od łac. *alendus* ‘(ten, który) zasługuje na żywienie, utrzymanie, opiekę’ AntrP I: 107).

W artykule pragnę pokazać pewne trudności związane z interpretacją antroponimów na podstawie praktyki leksykograficznej (AntrP), a także w nawiązaniu do korespondencji z osobami zainteresowanymi pochodzeniem nazwisk, często opracowującymi drzewa genealogiczne danej rodziny.

Wątpliwości pojawiają się przy objaśnianiu niektórych nazwisk z sufiksem *-ski* (i wariantami) uznawanych najczęściej za formy odmiejscowe. Ich pochodzenie może być bowiem dwojakie: bądź z tzw. struktur semantycznych opartych na relacji lokalizującej (tu: nazwiska od nazw miejscowych, tożsame jedynie formalnie z przymiotnikami typu *gnieźnieński*), bądź od innych już istniejących nazw osobowych przy wykorzystaniu modeli słowotwórczych ze strukturalną funkcją sufiksu *-ski*. Te ostatnie tworzone od nazwisk rodzimych i obcych, prostych i złożonych, np. *Grajczyński* < *Grajek*, *Cieploński* < *Cieplóń*, *Helmański* < *Helman*. Nie zawsze wiadomo, czy określone nazwisko związane było genetycznie z sytuacją lokatywną (relacją do miejsca), czy też powstało później jako sufiksalny derywat odnazwiskowy. Interpretując nazwisko na podstawie samej formy (bez odniesień tekstowych i kontekstowych), najszluszniejszym rozwiązaniem wydaje się zasygnalizowanie, a nawet poszukiwanie wszystkich możliwych motywacji. Przykładem nazwy osobowej o niejednoznacznym pochodzeniu jest nazwisko *Drzewucki*². Gdyby u jego podstaw tkwiła nazwa miejscowa typu *Drzewce*, *Drzewica*, *Drzewice*, *Drzewicz*, forma nazwiska byłaby nieregularna. Można zatem przypuszczać, że nazwisko *Drzewucki* pochodzi od nazwy osobowej **Drzewut* lub **Drzewuta* < *drzewo* (por. inne n. os. z *-ut/-uta*, np. *Boruta*, *Saput/Saputa*, *Sławuta*), niepotwierdzonej jednak w źródłach. W „Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych” (1992: II: 547–548) notowane jest także nazwisko *Drzewocin*, które powstało od nazwy osobowej **Drzewota*, a obok 438 poświadczeń nazwiska *Drzewucki* odnajdujemy również takie formy nazwiskowe jak: *Drzewudzki* (30) czy *Drzewódzki* (3). Nazwisko *Sromicki* powstało najprawdopodobniej od antroponimu *Srom* (< stp. ap. *srom* ‘wstyd’, *sromać (się)* ‘wstydzić się’) na wzór nazwisk

² Autorzy listu mieszkający w Stanach Zjednoczonych, zadając pytanie o pochodzenie nazwiska ich pradiadka, chcieli jednocześnie otrzymać odpowiedź, czy angielskie tłumaczenie nazwiska *Drzewucki* na *Woods* (takie nazwisko noszą niektórzy z członków rodziny; ang. *wood* ‘drewno’) ma związek z formą polską (zob. n. m. *Drzewce*, *Drzewica*, *Drzewice*, *Drzewicz* < stp. ap. *drzewce*, *drewce*, *drzewiec* ‘drewno’ lub *drzewo*).

typu *Mogielnicki* < n. m. *Mogielnica*. Są wprawdzie nazwy miejscowe *Sromowce* (*Sromowce Niżne*, *Sromowce Wyzne*) i *Sromów*, ale od nich oczekiwalibyśmy raczej formy nazwiska *Sromowski*. Potencjalną wielomotywyjność implikuje nazwisko **Grzbielewski**, które mogło powstać od nazwy osobowej *Grzebiela* (< *grzebać*) lub w sposób nieregularny od nazwy miejscowej *Grzebielin* (z wymianą cząstki *-ew-* > *-in-*).

W wypadku wielu nazwisk na *-ski* trudność może stanowić wskazanie tych nazw miejscowych, które tkwiły u podstaw struktur nazwiskowych. W ustaleniu właściwego toponimu motywującego daną formę może pomóc terytorialne zlokalizowanie nosicieli danego nazwiska. Jeśli taka lokalizacja nie jest znana, podaje się różne nazwy miejscowe, od których mogło powstać nazwisko, np. **Gądkowski**³ od n. m. *Gądkowo* (dziś *Gądk*) lub *Gądków*; **Kieszkowski** od n. m. *Kieszek* (< n. os. *Kieszek*, *Kiesz*, te od *Kilian/Kielian* bądź niem. n. os. *Kess-*, *Kies*) lub od n. m. *Kierzków*, *Kierzkowo*, *Kierzek* z fonetycznym zapisem *-rz-* > *-sz-*; **Szymborski** od n. m. *Szymbory* lub *Szymborze*. Rozpoznanie podstaw motywujących antroponimy typu *Ujejski* wymaga natomiast znajomości historycznych procesów, które doprowadziły do zmian w obrębie grup spółgłoskowych i wyodrębnienia joty jako skutku antycypacji palatalności. Nazwisko *Ujejski* i warianty, np. *Ujeżdżski*, *Ujeski*, znane już w staropolszczyźnie i średniopolszczyźnie, pochodzą zatem od nazwy miejscowej *Ujazd* (występującej w kilku województwach), a rozwój formy nazwiska *Ujejski* (analogicznie do tak samo brzmiącego przymiotnika) ilustruje schemat: *Ujazd* > *Ujeżdż-ski* > *Ujej-ski*. Uznanie z kolei formy *Uniestowski* za wariant nazwiska *Umiastowski* potwierdzają dawne zapisy toponimu *Umiastów*. Pierwotnie bowiem nazwa miejscowości znajdującej się w gminie Ożarów Mazowiecki brzmiała *Uniestowo* (1415), a wtórna utrwalona później forma *Umiastów*, wcześniej też *Umiastowo*, związana jest z hiperpoprawnością w stosunku do mazowieckiej wymowy *-m'*- jak *-ń-* (zob. Bijak 2001: 211). Zmiana postaci toponimu przyczyniła się także do wyodrębnienia antroponimicznych form wariantywnych **Rostworowski** i **Rozworowski**, występujących obecnie jako odrębne nazwiska. W dobie staropolskiej funkcjonowała forma *Rozwarowski*, a w okresie średniopolskim warianty *Rostworowski*, *Rozworowski* // *Rosworowski*, *Rozwarowski* // *Roswarowski*. Motywująca je nazwa miejscowa *Rostworowo* (w gminie Rokietnica w Poznańskim), pochodząca być może od nazwy osobowej *Rozwar* lub **Rozswar*, pierwotnie brzmiała bowiem *Roswarowo* (1386), później też *Rozworowo*, *Rozwarowo*, *Roswarowo*, *Rosworowo*. Zapisy z wstawnym *t* w grupie *-sw-* (*Rostworowo*) pojawiają się w źródłach od XVII w., co uzasadnia brak nazwiska w postaci *Rostworowski* w wiekach wcześniejszych (zob. AntrP IV: 155–156).

W tym miejscu chcę zwrócić uwagę na występujące jedynie w XVII i XVIII w. nazwisko *Akempis* (też *Kempis* z redukcją nagłosowego *A-*), pochodzące od określenia

³ Osoba pytająca o pochodzenie nazwiska *Gądkowski* utożsamiała je z formą *Gontkowski*. Najprawdopodobniej nie jest to jednak graficzny wariant nazwiska *Gądkowski*, utrwalony w postaci osobnego antroponimu, lecz nazwisko motywowane nazwą osobową *Gontek* < *Gont* (por. współcześnie notowane nazwiska *Gont*, *Gontek*).

odmiejscowego *á Kempis* (zob. Tomasz *á Kempis*, ok. 1380–1471, przypuszczalny autor traktatu religijnego „O naśladowaniu Chrystusa”), a utworzone na gruncie polskim w wyniku przyłączenia przyimka do nazwy miejscowej (zob. AntrP I: 97–98). Forma żeńska *Akempis* i derywaty: *Akempisowa*, *Akempeska*, *Kempeska* świadczą o ówczesnym znacznym przyswojeniu nazwiska.

Warto zaznaczyć, że w feminatywach typu *Radziejowska* od ustalenia podstawy (nazwisko męskie lub toponim) będzie zależała ich interpretacja słowotwórcza: uznanie za derywat sufiksalny z *-ska* (*Radziejow-ska* < n. m. *Radziejewice*, *Radziejowice*) lub derywat powstały w wyniku zmiany paradygmatu *-i* > *-a* (*Radziejowsk-a* < *Radziejowski*). Nazwiska żeńskie na *-ska*, *-owska* mogą bowiem pochodzić od nazwisk męskich lub wprost od nazwy miejscowej z sufiksem *-ska*, jeśli kobieta była dziedziczką majątku, np. *Radziejów*.

Za niejednoznaczne genetycznie antroponimy uznaje się m.in. te, które mogły być motywowane zarówno przez nazwy własne, jak i apelatywa. Jako przykład niech posłuży nazwisko **Doroszka**, które może pochodzić od form pochodnych imienia *Doroteusz* lub jego białoruskiego odpowiednika *Dorofiej* (gr. *Δωρόθεος*) (por. formy skrócone od tych imion: *Dorosz*, *Doroszek*, *Doroszko*), bądź też od wyrazu pospolitego *dorożka*, zapożyczonego z języka rosyjskiego (zob. Boryś 2005: 119), z pisownią fonetyczną głoski *ż* w grupie *-żk-* > *-szk-*. Nazwiska **Różyło**, **Rużyło** (różnice w pisowni wynikają z niestabilizowanej niegdyś grafii), z sufiksem *-yło*, wykazują związek motywacyjny z imieniem *Róża*, *Rozalia* lub z ap. *róża* ‘roślina ozdobna’, ewentualnie *rużować* ‘rużem [!], barwidłem farbować; nadawać sztuczny rumieniec’ (SW)⁴, a formy nazwiskowe **Odój**, **Odoj**, **Oduj** — z imieniem *Odo* lub *odąć się* ‘napełnić policzki powietrzem; obrzęknąć’ (SXVI) bądź z apelatywem *odoje* ‘miejsce, gdzie się doi zwierzęta domowe’, jeśli uznamy wymienione formy za nazwy bezsufiksalne (zob. AntrP III: 191–192). Z kolei nazwisko **Basalaj**, z sufiksem *-aj*, pochodzi od nazwy osobowej *Basala* lub od apelatywu *basalyk* ‘bicz z uwiązany na końcu ołowiem’ (Sstp, SG, SW), ‘chłopak kilkuletni, psotnik; drażal, próżniak, nicpoń’ (SG, SW), zob. też gw. ap. *basalyga* ‘bat z łyka kręcony, harap, powróż; próżniak, rozlazły’ (SG, SW) oraz frazeologizm *sprawić, spuścić (komu) basalyki* ‘zbić kogoś’. Przykładem nazwiska o możliwej wielorakiej motywacji jest antroponim **Szota** utworzony: 1. w wyniku derywacji fleksyjnej od nazwy osobowej *Szot* (zantotowanej w źródłach już w 1317 r.), 2. bezpośrednio od nazwy etnicznej *Szot* ‘Szkot’, 3. od wyrazów pospolitych: *szot* ‘handlarz, kramarz; śledź’, *szota* ‘szewc’, *szotać* ‘cenić’. Trudne w interpretacji jest również nazwisko **Kojder**, które można uznać za nazwę hybrydalną z niemieckim sufiksem *-er*, pochodzącą od gwarowego apelatywu *kojda* ‘płachta zawieszona na czterech kijach zastępująca kołyskę’ (SW, SG) lub od nazwy miejscowej *Kojdy*. Nie można jednak wykluczyć niemieckiej proveniencji i związku genetycznego z nazwami osobowymi *Keuth*, *Keuther* utworzonymi od gwarowych wyrazów pospolitych: *Keuth* ‘białe piwo’, *Keuther* ‘piwowar; chłop’ (zob.

⁴ S. Gala (1985: 240) nazwiska *Rużyła*, *Rużyło* wiąże z leksemem *rużować*.

Gottschald 1954: 366). Mogła tu nastąpić substytucja dyftongu *eu* przez *oj* oraz przejście *t* w *d* w wyniku udźwięcznienia.

Trudności interpretacyjne łączą się z nazwiskiem **Lutaj** (panieńskim nazwiskiem praprababki jednego z respondentów), nieistniejącym współcześnie w polskim zasobie antroponimicznym, co więcej — niepotwierdzonym w żadnym znanym mi źródle historycznym z okresu staropolskiego, jak i okresów późniejszych. Poświadczane są natomiast inne nazwiska oparte na tym samym rdzeniu: *Luta*, *Lutacz*, *Lutak*, *Lutek* (zob. *Lut* (1447), *Luta* (1412), *Lutek* (1393), *Lutko* (1306–1308)), które mogły powstać w wyniku sufiksacji pierwszego lub drugiego członu staropolskich imion złożonych typu *Lutobor*, *Lutogniew*, *Lutomir*, *Zbylut* lub od wyrazu pospolitego *luty* ‘mocny, srogi, okrutny’ (zob. m.in. Boryś 2005: 291–292) bądź od *lutować się* ‘litować się’ (Sstp, SXVI). Rdzeń *lut-/ljut-* występował też w innych językach słowiańskich. Podobnie przyrostek *-aj* występuje w języku polskim, np. w antroponimach typu *Chociaj*, *Domaj*, *Skoraj* motywowanych imionami dwuczłonowymi, ale też w językach południowosłowiańskich.

Nieprzezroczyście genetycznie i/lub formalnie mogą okazać się także inne nazwiska, motywowane nazwami osobowymi: imionami złożonymi lub przezwiskami nawiązującymi do wyrazów dawnych lub gwarowych⁵. Problem ten zasygnalizowałam w artykule „Apelatywa o zatartej semantyce utrwalone w nazwiskach polskich” (Górny 2009: 109–118), poświęconym leksemom równobrzmiącym z odpowiednimi antroponimami, mimo zmiany zakresu referencji wyrazu pospolitego w procesie onimizacji. Objasnienie znaczenia niektórych z dzisiejszego punktu widzenia zagadkowych apelatywów stanowiących podstawy antroponimów odnajdziemy w „Słowniku staropolskim” (Sstp), np. *chąsa* ‘banda, złodzieje, rozbójnicy’, *gozd* ‘las’, *oros* ‘ten, kto wykonuje podrzędne prace, posługacz’, inne w „Słowniku polszczyzny XVI wieku” (SXVI), np. *balbod* ‘jąkała’, *lija* ‘deszcz ulewny’, czy w „Słowniku języka polskiego” tzw. warszawskim (SW), np. *puga* ‘chuda owca’. Niezbędna może okazać się również ekscerpca słowników gwarowych i słowników etymologicznych. Takich nawiązań wymaga np. wyjaśnienie pochodzenia graficzno-ortograficznych wariantów **Blewązka**, **Blewonzka**, **Blewąska** oraz **Blewoński**, funkcjonujących obecnie jako odrębne nazwiska. Ich genezę należy wiązać z występującym na Kaszubach apelatywem *blewiazka* ‘tasiemka, wstążeczka’, ‘wąski pas roli, łąki, lasu’, ‘człowiek wąty, chudy’ lub ‘roślina’ (Boryś, Popowska-Taborska 1994: I: 121, SG). Zapis *Blewąska* ilustruje ubezdźwięcznienie z do *s* przed spółgłoską bezdźwięczną, forma *Blewonzka* — rozłożenie nosówki przed spółgłoską zwartą, natomiast *Blewoński* — zmianę zakończenia na wzór odmiejscowych nazwisk na *-ski*. Brak oznaczania miękkości głoski *w* w nazwiskach, np. *Blewąska*, w porównaniu z motywującą podstawą *blewiazka* wynika z archaicznej pisowni bez oznaczania miękkości spółgłosek lub z chęci odróżnienia nazwiska od wyrazu pospolitego.

⁵ Należy pamiętać, że nazwiska odapelatywne pochodzą od przezwisk, a te z kolei od wyrazów pospolitych (apelatyw > przezwisko antroponimiczne > nazwisko).

Znajomość historycznych procesów językowych i nazewniczych zachodzących w polszczyźnie i innych językach, a ukrytych dla przeciętnego użytkownika, może okazać się niezbędnym warunkiem rozpoznania genezy danej struktury nazwiskowej. Ciekawym przykładem jest forma **Lebiest**. Onomasta jest w stanie ustalić związek motywacyjny wymienionego nazwiska z imieniem *Gleb*, rozpowszechnionym w Kościele wschodnim. Książęta ruscy Borys i Gleb, synowie św. Włodzimierza, czczeni byli na Rusi od X wieku. W Polsce, w diecezji przemyskiej, imię to jest poświadczane od średniowiecza w formie *Gleb*, *Hleb*, *Hlib*. Formy z nagłosowym *H-* sugerują ukraińską zmianę fonetyczną $g > h$. W formie *Hlib* występuje typowe dla języka ukraińskiego tzw. ikanie, polegające na przejściu *e* w *i*. Na gruncie języka polskiego nagłosowe *H-* mogło być odczuwane jako spółgłoska protetyczna, a zatem imię *Hleb* wymawiano jako *Leb*. Tego rodzaju forma jest również notowana w źródłach. Według tej hipotezy nazwisko *Lebiest* można objaśnić jako formę odimienną od imienia *Leb* z przyrostkiem *-est* (por. antroponim *Bolest*).

Niemniej interesujące są nazwiska, u których podstaw mogą, a niekiedy z pewnością tkwią litewskie nazwy osobowe. Mam na uwadze nazwiska typu *Jurkojć*, *Wolejko*, *Walinowicz*, *Naumowicz* // *Najmowicz*, *Ejsmont*. **Jurkojć** (także *Jurkoje*, *Jurkojć*) to spolonizowana forma litewskiej nazwy osobowej *Jurkaitis*, motywowanej antroponimem *Jurkus*. Nazwa osobowa *Jurkus* w widoczny sposób wiąże się z antroponimami *Jurka*, *Jurkas* utworzonymi od *Jurek* — deminutywnej formy imienia *Jerzy*. Formant *-ojć* w nazwisku stanowi polską substytucję litewskiego sufiksu *-aitis* (por. *Jurk-aitis*) (Vanagas 1985: 868, 870). **Wol(ł)ejko** pochodzi od litewskich nazw osobowych *Valeikà*, *Voleika*, motywowanych litewskim apelatywem *valia* ‘wola, wolność’ lub imieniem *Valentas* ‘Walenty’ (zob. Vanagas 1989: 1149). Niejednoznaczne są natomiast nazwiska genetycznie patronimiczne **Walinowicz** i **Naumowicz**, które powstały na gruncie polskim lub stanowią substytucje litewskich nazw osobowych, odpowiednio *Valināvičius* (*Valin*⁶ + lit. suf. *-avičius*) i *Naumavičius* (por. też ros. *Наумович*). Wysoce prawdopodobny jest jednak związek formy *Walinowicz* z nazwą osobową *Walin*, motywowaną imieniem *Walenty*, znanym w Polsce od XV wieku. Nazwisko *Naumowicz* zostało utworzone od antroponimu *Naum* motywowanego imieniem *Naum* (por. hebrajskie *Nāhūm*) rozpowszechnionym w Kościele prawosławnym. *Nahum* (*Naum*) to biblijne imię proroka używane również jako imię chrześcijańskie. Wariantywna forma *Najmowicz* (dawniej *Naymowicz*) powstała w wyniku odczytania litery *y* jak *j*. Być może *y* w zapisie *Naymowicz* zostało przejęte z zapisu w języku rosyjskim (por. *Наумович*), a zatem należało go zastąpić głóską *u*, nie *j*. Od litewskiej nazwy osobowej *Eismantas*, *Eismontas* z pewnością pochodzi natomiast nazwisko **Ejsmont**, zapisane po raz pierwszy w źródłach szesnastowiecznych, a utrwalone wspólnie również w postaci dawnych wariantów graficzno-fonetycznych: **Ejsymont**, **Eysmont**, **Eysymont**, **Eysimont**, **Eysimunt** (zob. AntrP I: 418–419).

⁶ Rdzeń *valin-*, występujący m.in. w litewskiej n. os. *Valinaitis*, należy być może traktować jako formę skróconą imienia *Valento*, *Valentino* (*Walenty*) (Vanagas 1989: 1151–1152, 1154).

Odwołanie do innojęzycznych systemów onimicznych i procesów językowych zachodzących w obcych językach okazuje się niezbędne przy objaśnianiu motywacji wielu nazwisk występujących na ziemiach polskich. Należy jednak pamiętać, że obok nazwisk przeniesionych z innych zasobów antroponimicznych bez wyraźnego wpływu polskiego substratu językowego istnieje wiele takich, które w różnym stopniu ilustrują graficzno-fonetyczną czy morfologiczną adaptację do polszczyzny (zob. m.in. Górny 2004: 103–117). Odpowiadając na pytanie, jaką podstawę nazewniczą kryje w sobie na przykład nazwisko **Jangas**, należy zauważyć możliwość związku tego antroponimu z niemieckimi imionami złożonymi typu *Gangbert*, *Gangrich*, *Gangulf*; *Wolfgang*. Podstawa nazwiska związana jest bowiem z niemieckim rdzeniem *Gang* stanowiącym pierwszy lub drugi człon wymienionych nazw złożonych. Forma *Jang*, będąca dolnoniemieckim odpowiednikiem członu *Gang*, ilustruje zmianę nagłosowej głoski *g > j* (por. Gottschald 1954: 277). Nazwisko to można traktować zatem jako formację hybrydalną złożoną z obcego rdzenia i rodzimego sufiksu *-as*: *Jangas* (z pol. suf. *-as*) < *Gang* (dnim. *Jang*) < niem. im. złoż. *Gangbert*, *Gangrich*, *Gangulf*; *Wolfgang*. Od niemieckiego imienia złożonego *Raginwald* pochodzi natomiast nazwisko **Ramult** i jego warianty **Ramult**, **Ramolt**, **Ramolt**, potwierdzone już w staropolszczyźnie w postaci *Ramolt* (1228) (zob. AntrP IV: 130–131). Niemiecka nazwa osobowa *Sott* (ta od dnim. ap. *sōt* ‘studnia z żurawiem, źródło, gotująca się woda’, *sot* ‘zupa, rosół’ lub średnio-dolno-niemieckiego leksemu *sote* ‘słodki, miły, przyjemny’, por. Gottschald 1954: 543) mogła motywować z kolei nazwisko **Sotek** z polskim sufiksem *-ek*, ale niewykluczone jest tu także pochodzenie od rodzimego antroponimu *Sot* utworzonego od *sotać* ‘strzepić się’ lub *socić*, *saczać* ‘pchać, popychać’ (SW).

Obcego pochodzenia jest z pewnością średniopolskie nazwisko **Horlemus**, występujące także w postaci **Horlamus**, **Orlemus** czy **Orlemes**. Poszukiwanie motywacji antroponimu, a w konsekwencji wskazanie związku nazwiska z nazwą miasta *Haarlem* w Holandii, pozostaje jednak w sferze hipotezy (zob. AntrP II: 45–46).

W korespondencji z osobami zainteresowanymi pochodzeniem danego nazwiska onomasta natrafia na ślady mniej lub bardziej trafnego etymologizowania⁷. Niekiedy bowiem sami nadawcy listów sugerują związek motywacyjny nazwiska z wyrazem pospolitym lub inną nazwą własną. Jeden z respondentów widział m.in. chronologiczny związek formy *Wieloch*, uznanej za starszą, z nazwiskiem *Wielgosz* i prosił o wytłumaczenie zmiany *ch > sz*. Są to jednak dwa odrębne nazwiska o różnej motywacji. Forma **Wielgosz**, z sufiksem *-osz*, zanotowana w źródłach już w 1491 r., pochodzi od przymiotnika *wielki*, stp. *wieliki*, *wielgi*, *wieligi*, natomiast **Wieloch** z przyrostkiem *-och*, zapisane w dokumentach w 1497 r., motywowane było wyrazem *wiele* lub imionami złożonymi typu *Wielimir*, *Wielisław*. Z kolei nosiciel nazwiska **Ozdowski** widział w nim „pewnego rodzaju mutację nazwiska *Uzdowski*”, a jednocześnie odczuwał jego

⁷ Wyrażana bywa także świadomość genetycznej obcości nazwisk (np. „...chyba nie jest to polskie nazwisko [*Lebiest*], nigdzie nie mogę znaleźć o nim informacji”), jak również nieuzasadnione wątpliwości dotyczące obcej proveniencji antroponimu (np. „...moja godność to *Szulc* i każdy mi mówi, że jest niemieckie, ale mi się nie wydaje, żeby tak było”).

związek z leksemem *ozdownica* ‘suszarnia słoðu’. Nazwisko *Ozdowski*, wymienione w „Herbarzu polskim Kaspra Niesieckiego” (1841: VII: 214) czy w „Herbarzu szlachty polskiej” S. hr. Uruskiego (1916: XIII: 142), motywowane jest nazwą miejscową *Ozdów* (wieś nad rzeką Połonką w powiecie łuckim), potwierdzoną w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” (1886: VII: 785). Podstawę nazwy dzierzawczej *Ozdów* prawdopodobnie stanowiła nazwa osobowa *Ozd(a)*, pochodząca od wyrazu pospolitego (por. *ozd*, *ozda*, *ozdnica*, *ozdownia*, *ozdownica* ‘suszarnia słoðu, słodownia’ SXIV, SW). SG notuje wyraz *ozdować* w znaczeniu ‘palić obfity płomień’. Etymologia wyrazów pospolitych *ozdnica* ‘suszarnia słoðu na piwo’, *ozdownia* ‘suszarnia słoðu’ (por. też *ozdowny* piec), *ozdownik* ‘mielcarz, tj. słodownik’ podana jest również w „Etymologicznym słowniku języka polskiego” A. Bańkowskiego (2000: II: 472–473). Kierunek motywacji był tu zatem następujący: *Ozdowski* < n. m. *Ozdów* < n. os. *Ozd(a)* < ap. *ozd*, *ozdnica*, *ozdownia*, *ozdownica*.

Sporadycznie pojawiają się także pytania dotyczące poszczególnych sufiksów, np. czy w nazwisku *Andracka* (Konińskie) można wyodrębnić przyrostek *-acka*. Wiedza z zakresu językoznawstwa, w tym dialektologii i onomastyki, pozwala uznać formę ***Andracka*** za zmazurzoną postać nazwiska *Andraczka* (z przejściem głoski *-cz-* w *-c-*), gdyż Konin znajduje się w pasie granicznym między wymową mazurzącą a niemazurzącą. W tym kontekście nazwisko *Andracka* jawi się nam jako forma sufiksalna z formantem *-ka*, nie *-acka*, pochodząca od *Andrak* — zdrobnienia imienia *Andrzej*. Niejasna dla jednego z respondentów była także kwestia rodzimości lub obcości nazwisk z sufiksem *-asz*. Nazwiska te należą jednak do polskiego zasobu nazewniczego, a wśród nich największą frekwencję mają formy utworzone od imion, np. *Jurasz*, *Maciejasz*, *Pietrasz*, *Siemasz*, nieco mniejszą nazwiska odapelatywne, np. *Dobrasz*, *Kulasz*. Istnieje również grupa nazwisk na *-asz* utworzonych od tak samo brzmiących imion: *Eliasz*, *Tobiasz*, *Zachariasz* z łacińskich *Elias*, *Thobias*, w których *-asz* nie jest z pochodzenia przyrostkiem, lecz przekształceniem łacińskiego zakończenia *-as* > *-asz*, oraz formy powstałe w wyniku przeniesienia wyrazów pospolitych typu *pałasz* do kategorii nazwisk *Pałasz*.

Dla wielu użytkowników języka nazwy własne niejednokrotnie stanowią zagadki, których rozwiązanie nie jest możliwe bez wieloletnich studiów z zakresu nauki o języku, onomastyki historycznej i porównawczej. Brak odpowiedniego kontekstu często uniemożliwia jednak jednoznaczne odczytanie pochodzenia danego nazwiska, nawet przez onomastę, zwłaszcza w wypadku propriów mających potencjalnie różne genetycznie podstawy (onimiczne lub apelatywne). Trudności w ustaleniu właściwej motywacji nazwisk odapelatywnych mogą także wynikać z homonimii lub polisemii wyrazów pospolitych. Niemniej jednak każda hipoteza motywacyjna o dużym stopniu prawdopodobieństwa, oparta na rzetelnym wywodzie naukowym, może okazać się cenna zarówno dla onomasty leksykografa, jak i dla nosiciela nazwiska zainteresowanego jego genezą.

Skróty

ap.	— apelatyw	n. etn.	— nazwa etniczna
dniem.	— dolnoniemiecki	n. m.	— nazwa miejscowa
gr.	— grecki	n. os.	— nazwa osobowa
gw.	— gwarowy	pol.	— polski
im. złoż.	— imię złożone	ros.	— rosyjski
lit.	— litewski	stp.	— staropolski
łac.	— łaciński	suf.	— sufiks
niem.	— niemiecki		

Bibliografia

- AntrP: Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku, red. A. Cieślukowa, K. Skowronek, t. I–IV, Kraków 2007–2013.
- Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa.
- Bijak U., 2001, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego*, Kraków.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Boryś W., Popowska-Taborska H., 1994, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I, Warszawa.
- Gala S., 1985, *Polskie nazwy osobowe z podstawowym -/-/- w części sufiksальной*, Łódź.
- Gottschald M., 1954, *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*, Berlin.
- Górny H., 2004, *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Rzeszów.
- 2009, *Apelatywa o zatartej semantyce utrwalone w nazwiskach polskich*, [w:] *Rozprawy Sławistyczne XXII: Słowiańskie homonimy apelatywno-onimiczne i onimiczno-onimiczne w diachronii i synchronii*, red. S. Warchoł, M. Jastrzębski, Lublin, s. 109–118.
- Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. (wyd. 2) powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez J. N. Bobrowicza, t. VII, Lipsk 1841.
- Rodzina. Herbarz szlachty polskiej, opr. przez S. hr. Uruskiego przy współudziale A.A. Kosińskiego, uzupełn. przez A. Włodarskiego, t. XIII, Warszawa 1916.
- SG: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–III, Kraków 1900–1903.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. VII, Warszawa 1886.
- Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, wyd. K. Rymut, t. II, Kraków 1992.
- Sstp: *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I, II, IV, Wrocław–Kraków–Warszawa 1953–1955, 1956–1959, 1963–1965.
- SW: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. II, III, V, VI, Warszawa 1902, 1904, 1912, 1915.
- SXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. F. Peplowski, t. XXII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994.
- Vanagas: *Lietuvių pavardžių žodynas*, red. A. Vanagas, t. I–II, Vilnius 1985–1989.
- Wanicowa Z., 2009, *Ignota, dubia, reperta. Czytać i rozumieć staropolszczyznę*, Kraków.

SUMMARY**Naming riddles in the onomast-linguist's lexicographic and expert practice**

Key words: surname, onomastic etymology, multi-motivation, onomastic workshop.

Słowa kluczowe: nazwisko, etymologia onomastyczna, wielomotywowość, warsztat onomasty.

In the article some chosen problems, connected with the interpretation of anthroponyms, against which the linguist who elaborates onomastic lexicons comes up or when he answers the questions of people who are interested in motivation of names, are shown. In deciphering the origin of a surname the orientation in the linguistic processes and in the creation of proper names is necessary. The knowledge of older writing systems and orthography or awareness of linguistic interferences as well as the substitutional processes in personal names may prove crucial. The knowledge from the domain of historical and comparative onomastics helps to solve many naming riddles. In some cases lack of appropriate context prevents from pointing to the unambiguous motivation of a surname. Nevertheless, the usage of available searching tools, and taking into account the multi-motivation of a name, enable to formulate the most probable onomastic etymologies.